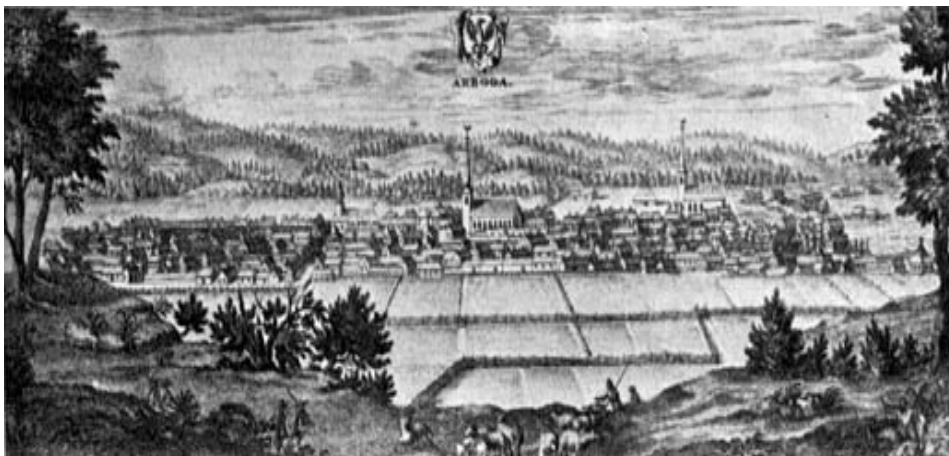

ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2011:01

ARKEOLOGISK FÖRUNDERSÖKNING

Kvarteret Helge And 17 i Arboga

Västmanland, Arboga stad och kommun, RAÄ Arboga 34:1

Helmut Bergold

ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2011:01
ARKEOLOGISK FÖRUNDERSTÖKNING

Kvarteret Helge And 17 i Arboga

Västmanland, Arboga stad och kommun, Arboga RAÄ 34:1

Helmut Bergold

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB
Drottninggatan 11, 702 10 Örebro
Telefon 019–609 04 10

www.arkeologgruppen.se

arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

©2011 Arkeologgruppen

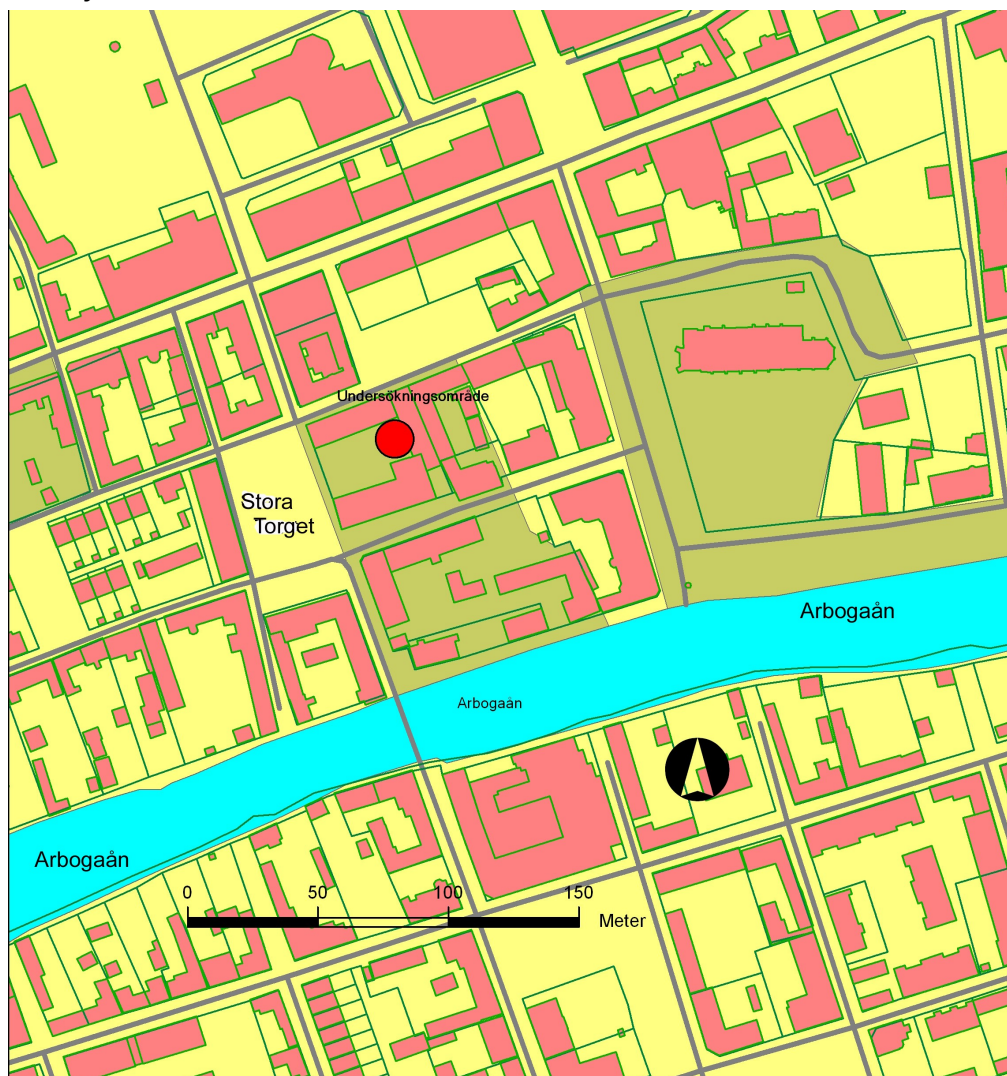
Arkeologgruppen rapport 2011:01
Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriet Gävle 2011.
Medgivande I2010/0829.

Innehållsförteckning

Sammanfattning.....	4
Bakgrund.....	5
Historik och undersökningsområde.....	6
Syfte.....	8
Metod.....	9
Resultat och tolkning.....	10
Utvärdering av undersökningsplanen.....	13
Referenser.....	14
Administrativa uppgifter.....	15

Sammanfattning

Då Arboga kommun avser att bygga en ny entré till Rådhuset i Arboga ombads Arkeologgruppen göra en arkeologisk förundersökning i det aktuella området. Ytan var cirka 35 kvadratmeter stor och ligger inom fornlämningsområdet för Arboga stad, Arboga 34:1. Undersökningen avsåg att klarlägga på vilket djup kulturlager uppträder. I det schakt som grävdes konstaterades ett kulturlager 1,1 meter under dagens stenlagda nivå i området. På kulturlagret fanns också rester efter en stenkonstruktion, troligen en grundsyll. Den var anlagd på kulturlagret och sträckte sig upp till 0,65 meter under dagens markyta.

Figur 1. Karta över de centrala delarna av Arboga med undersökningsområdet markerat med rött på Rådhusets innergård. Skala 1:3000.

Bakgrund

Arboga kommun planerar en ny entré till Rådhuset i Arboga. Syftet med den nya entrén är att förbättra kommunikationerna i huset och att öka tillgängligheten och säkerheten. Den nya entrén kommer att vara cirka 35m² stor. Avsikten är att entrén ska utformas i en lätt pålkonstruktion med en stomme av glas och stål. Det planerade anläggningsdjupet är cirka 0,70 meter från nuvarande marknivå. Den arkeologiska förundersökningens mål var att klargöra på vilket djup det finns kulturlager och därmed om det är möjligt att bygga på kulturlager.

Resultaten ska ligga till grund för Länsstyrelsens bedömning av företagets tillåtlighet enligt 2 kap KML och om ytterligare arkeologiska åtgärder krävs. Arbetet utfördes under sträng kyla och snöfall i början av december månad år 2010. Uppdragsgivare var Länsstyrelsen i Västmanlands län och Arboga kommun, Tekniska förvaltningen, var betalningsansvariga.

Figur 2. Arboga markerat med rött.

Historik och undersökningsområde

De äldsta beläggen för Arboga som stadsbildning är från 1200-talets slut. Från 1290-talet omnämner källorna köpmän i Arboga och från år 1330 känner man stadens sigill, vilket tyder på en fullt utbildad medeltidsstad.

Franciskanerorden lät på 1280-talet anlägga ett kloster. Den främsta byggnaden var klosterkyrkan, den nuvarande Heliga Trefaldighets kyrka, som byggdes i gråsten och tegel. Den stod färdig i början på 1300-talet.

Franciskanernas kloster i Arboga fick ställning som huvudsäte i Norden. Urkundligt är klosterrörelsen i Arboga belagd genom ett testamente från år 1286 av riddaren Karl Estridsson där "fratribus in Arbugæ" nämns. Urkunden är också den äldsta skrift där namnet Arbugæ nämns. Detta indikerar att det redan på 1280-talet fanns en stadsbildning vid Arbogaån. Arbogas äldsta bevarade byggnad är också en kyrka, Uppkyrkan, nuvarande Sankt Nicolai kyrka, som troligtvis stod färdig redan i början av 1200-talet. Under medeltiden byggdes ytterligare några kyrkor, Sankt Olofs kyrka och Sankt Nicolai kyrka som båda försvunnit samt Helgeands kyrka, nuvarande rådhuset.

Arboga tillhör den grupp städer som i viss omfattning har kvar medeltida bebyggelse. Där märks Sankt Nicolai kyrka, Heliga Trefaldighets kyrka, Helga Kors kapell, Rådhuset (tidigare Helge Ands kyrka), ett stenhus i Olof Ahllöfs Park, tre tegelhus i kvarteret Helge Kors, ett tegelhus i kvarteret Kapellet, ett tegelhus i kvarteret Riksföreståndaren och ett tegelhus i kvarteret Oxenstjerna. Under marknivå finns ett stort antal gråstens- och tegelkällare samt ett omfattande kulturlager. Till detta ska läggas stadens välbevarade stadsplan. Vid torgets västra sida fanns rådstugan. Denna brann ner något år före år 1480. Det har gjorts gällande att det källarvalv som finns bevarat under Åhuset är den så kallade kistan, det vill säga det gamla häktet som inrymdes i rådstugan.

På den östra sidan fanns Helgeandskyrkan, det nuvarande rådhuset. Handel bedrevs från bodar som på alla sidor omgav torget. Bodar fanns också på gatan ner mot Ladstaden och på

stadens enda bro (nuvarande Kapellbron). Ladstaden var stadens andra centrumplats. Det var också här båtar lade till för att lasta det järn som vägts på järnvägen före utskeppning.

Genom Arbogaåns vattensystem har staden haft kontakt med Noraskogs och Lindesbergs bergslagsområden. Arbogas primära funktioner som omlastningsplats för järnmalm och som utskeppningshamn över Mälaren har upprätthållits genom medeltiden och fram i nyare tid, vilket bland annat framgår av stadens bevarade tänkeböcker från perioden 1451-1569.

De medeltida stenhusens och källarnas placering är ett av beläggen för att Arboga var en planerad eller tidigt reglerad stad. Byggnaderna och påträffade byggnadsrester finns företrädesvis placerade utefter gator i ett rutnätssystem, som alltså tillkommit före de stora regleringarna som skedde under 1600-talet. Det är särskilt delarna väster om torget som ger belägg för detta.

I rättsprotokoll från år 1451 kan man finna uppgifter om en rådstuga i Arboga. Troligt är att en sådan funnits redan tidigare. I köpehandlingar från år 1462 framgår att rådstugan fanns i torgets sydvästra hörn. Rådstugan var Arbogas administrativa och juridiska säte under 1400, 1500 och en stor del av 1600-talet.

Under 1460 och 1470-talen uppfördes en ny kyrka i centrala Arboga, Helgeandskyrkan. Gustav Vasa omnämner senare kyrkan som "platt förfallen", möjligen skadad i en brand år 1525. Kyrkan följde troligen nuvarande rådhusets grundplan.

Vid reformationen stängs Franciskanerklostret i Arboga och klosterkyrkan blir Arbogas stadskyrka. Gustav Vasa skänker år 1531 Helgeandskyrkan till staden för att den ska bli ett nytt rådhus. Kungen ändrar sig dock och börjar istället reparera fastigheten för att den ska bli bostad och centrum i kungsgården. Ombyggnaden var troligen färdig till herredagarna år 1536 och den kungliga familjen firade jul i huset år 1539. År 1634 bekräftar Drottning Kristina, Gustav Vasas löfte om att överlämna "stenhuset i Arboga" till staden för att det ska bli rådhus.

År 1652 byggs ett nytt torn som ersättning för det gamla vårdtornet från Gustav Vasas tid. År 1748 genomgick rådhuset en större ombyggnad, ledd av överintendent Hårleman. Vid denna

ombyggnad fick taket sin nuvarande utformning och tornet togs bort. Under Borgmästare Stolpe byggdes huset om mellan åren 1850 till 1854. Den sista stora ombyggnaden skedde mellan åren 1918 och 1922. Från uppmätningar år 1742 vet vi att många delar av huset är likadana som under 1600-talet, till exempel Kommunstyrelsesalen på övervåningen.

Syfte

Enligt Länsstyrelsens kravspecifikation var syftet i första hand att klarlägga möjligheten att använda en alternativ grundläggningsmetod till pålar vid nybyggnationen. Den beräknade grundläggningsnivån är 0,7 meter under dagens marknivå och därför var kravet att fastställa på vilken nivå under nuvarande marknivå det finns kulturlager. I tillägg till detta ansåg Länsstyrelsen det också vara lämpligt att i någon del av kulturlagret fastställa karaktär, bevarandegrad och preliminär datering. Det var inte nödvändigt att undersöka området till orörd marknivå. Förundersökningens resultat ska ligga till grund för Länsstyrelsens bedömning av områdets kunskapspotential och vidare handläggning av ärendet.

Figur 3. Undersökningsområdet låg parallellt med den ljusa byggnadskroppen i bildens bakre del. Foto: Arkeologgruppen.

Figur 4. Översiktsplan med förundersökningsområdet markerat. Skala 1:1000.

Metod

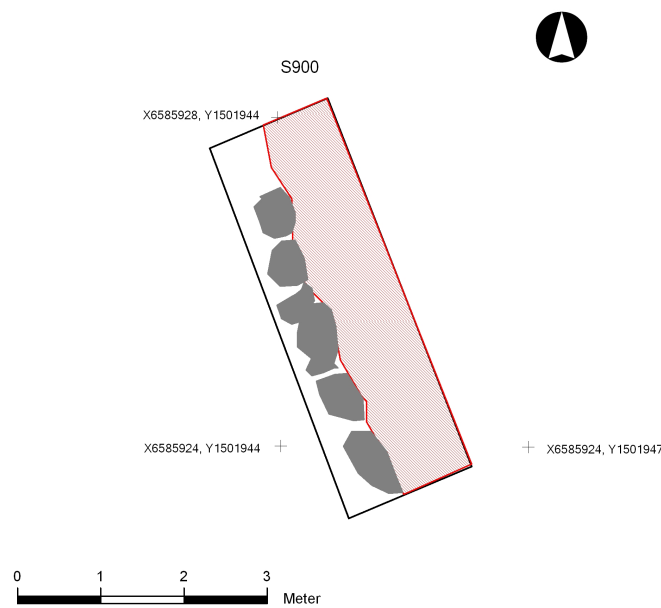
I undersökningsområdet grävdes ett schakt med grävmaskin, i första hand för att bestämma var kulturlager och/eller konstruktioner uppträder. Schaktning skedde skiktvis, stratigrafiskt, och påträffade lager och konstruktioner dokumenterades. I mindre omfattning grävdes i kulturlagret för att avgöra dess omfattning, sammansättning, bevarandegrad och fyndinnehåll. Lagret daterades preliminärt utifrån dess stratigrafiska läge. De lämningar som påträffades beskrevs och karaktäriserades. Dokumentationen genomfördes med digital inmätning (GPS) i det digitala dokumentationssystem Intrasis. I förekommande fall har alternativa dokumentationsmetoder i form av handritning med efterföljande digitalisering tillämpats. All inmätning gjordes i RT90, 2,5 gon V.

Vid undersökningen försöktes i möjligaste mån undvika att förstöra konstruktioner. Dessa ger indirekt en markering av att där kan finnas arkeologiskt orörda lämningar även under dessa.

För att få en överblick över stratigrafiska förhållanden i området och kulturlagerdjup, grävdes i mindre omfattning i kulturlagret. Schakt och konstruktioner beskrivs i rapportens resultatdel.

Resultat och tolkning

I schaktet, som var cirka 5x2 meter (N-S), fanns tydliga lämningar dels efter en stenkonstruktion, dels ett kulturlager. Kulturlagret återfanns 1,1 meter under dagens stenlagda marknivå. Lagret var välbevarat, svart till färgen och innehöll småsten, träflis och sot och kol. Det var kompakt och grävdes till ett djup av 0,2 meter, dess egentliga djup fastställdes inte. Kulturlagret fanns i hela schaktet och till synes även under stengrunden. Inga fynd gjordes. På lagret fanns i väster en stenkonstruktion, en stensyll. Den var lagd av sex stenar som var 0,2 till 0,6 meter stora samt tuktade. Övre delarna av stenraden återfanns 0,65 meter under dagens marknivå.

Figur 5. Schaktet med kulturlager markerat med skraffering och syllstensraden i den västra delen. Skala 1:100.

Både stenkonstruktionen och kulturlagret täcktes av omrörda massor, innehållande sten, sand och grus men även koncentrationer av kulturlager, i botten i schaktets östra del, fanns också byggplast. Området har varit uppgrävt under sen tid

Figur 6. Stensyllen från söder, samt kulturlagret öster därom. Foto: Arkeologgruppen.

och särskilt den östra delen var kraftigt påverkad, men även stenkonstruktionen var skadad.

De kulturlagerkoncentrationer som fanns i fyllningen kan återspegla att de sentida arbetena har påverkat kulturlagret eller att det har funnits ett stratigrafiskt högre beläget kulturlager som har grävts bort i samband med arbetena, och vid

återfyllningen kommit att hamna i olika koncentrationer. I den västra schaktväggen fanns antydning till ett mer sammanhängande kulturlager i nivå med stenkonstruktionens övre del. Detta lager ligger i gränsen för undersökningsområdet och fortsätter utanför detsamma.

Figur 7. Stensyllen från sydöst. Foto: Arkeologgruppen.

Stenkonstruktionen är troligen rester efter en husgrund, en stabil och välbyggd sådan. Den är anlagd på det intilliggande kulturlagret. Lagret har inte kunnat dateras, men fyndfattigdomen och dess stratigrafiska läge tyder på en medeltida datering. Byggnadsresten och kulturlagret kan mycket väl ha ett samband med områdets tidiga historia.

Utvärdering av undersökningsplanen

Vissa ändringar gentemot undersökningsplanen gjordes. I planen angavs att två schakt skulle grävas, dock visade sig verkligheten vara sådan att detta fick ändras till ett schakt, dels med anledning av att det i områdets norra del fanns en elkabel, dels att det närmast den befintliga byggnaden (i öster) fanns plantering och tunga kantstenar. Dessutom fanns ett träd som försvårade framkomligheten och manöverutrymmet för grävmaskinen. Därför grävdes ett schakt mitt i undersökningsområdet vars yta blev något mindre än vad de två planerade schaktens skulle ha blivit. I övrigt följdes planen, det vill säga undersökningen genomfördes med skiktvis schaktning, handgrävning i kulturlagret samt digital dokumentation.

Referenser

Litteratur

Almgren, Hans (1985). *Alla tiders Arboga*. Arboga: Arboga kommun

Administrativa uppgifter

Landskap: Västmanland

Län: Västmanlands län

Kommun: Arboga kommun

Socken: Arboga socken

Fastighet: kv. Helge And 17

Arkeologgruppens diarienummer: Ag2010_21

Länsstyrelsens diarienummer: 431-3911-2010

Projektnr: 2011_21

Fornlämningsnr: Arboga 34:1

Projektgrupp:

Helmut Bergold, Leif Karlenby

Personal:

Helmut Bergold, Leif Karlenby

Undersökningstid: 10-12-02

Fälttimmar: 12

Exploateringsyta: 35 m²

Undersökt yta: 10 m²

Läge: Ekonomiska kartan, blad Arboga 10G7a SV

Koordinatsystem: RT 90 2,5 gon V

Dokumentationshandlingar som förvaras i ATA, RAÄ, Stockholm:

-

Digitalt arkiv:

Digitala data förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Fynd:

Inga fynd .

